

YORDAMCHI SO‘Z TURKUMLARINI O‘QITISH

Abduraxmanova Rushana Anvar qizi

Keldiyeva Muxlisa Otabek qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti ta’limi yo‘nalishi
3-bosqich talabalari

Ilmiy rahbar: **Muxtorova Shahnoza**

90.010-40-45

rushanaanvarovna10@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada yordamchi so'z turkumlarini o'qitishning nazariy va amaliy asoslari, o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish metodlari tahlil qilingan. Yordamchi so'zlarning grammatika va nutq funksiyalari, ular orgali gap tuzilishini va mantiqiy bog'lanishni tushuntirishning samarali usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar: yordamchi so'zlar, bog'lovchilar, ko'makchilar, yuklamalar, metodologiya, interfaol metod.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические и практические основы обучения вспомогательным словосочетаниям, методы формирования знаний, навыков и компетенций у учащихся. Выделены грамматические и речевые функции вспомогательных слов, эффективные методы объяснения структуры предложений с их использованием и логических связей.

Ключевые слова: вспомогательные слова, союзы, вспомогательные слова, нагрузки, методология, интерактивный метод.

Annotation. The article analyzes the theoretical and practical principles of teaching auxiliary parts of speech, as well as methods for developing students' knowledge, skills, and competencies. Functional features of auxiliary

words in grammar and speech, and effective ways to explain sentence structure and logical connection are highlighted.

Keywords: auxiliary words, conjunctions, particles, methodological approach.

Yordamchi so'zlar (bog'lovchilar, ko'makchilar va yuklamalar) o'zbek tilida grammatika va nutq tuzilishini ta'minlovchi muhim elementlardan biridir [1: 5]. Ular mustagil ma'no anglatmaydi, ammo so'zlar va gaplar orasidagi mantiqiy va grammatik bog'lanishni yaratadi. Shu sababli, ularni o'qitish metodologiyasi o'quvchilarda tilning strukturaviy va funksional xususiyatlarini tushunishni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak [2:12].

Hozirgi pedagogik jarayonda yordamchi so'zlarni o'qitish faqat yodlash bilan cheklanmay, interfaol, muammoli va integratsion metodlar orqali amalga oshiriladi. Bu esa o'quvchilarda mustagil fikrlash va nutq madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Til ta'limida yordamchi so'zlarni o'qitishning maqsadi:

1. O'quvchilarda grammatik tafakkur va mantiqiy bog'lanish ko'nikmalarini shakllantirish;

2. Nutqni boyitish va ohang-urg'uni to'g'ri ifodalash;

3. Matnni tahlil qilish va mustagil ifoda ko'nikmalarini rivojlantirish;

Yordamchi so'z turkumlari va ularning funksiyasi:

O'zbek tilshunosligi adabiyotida yordamchi so'zlar uch guruhga bo'linadi

Bog'lovchilar: va, ham, lekin, ammo, chunki va boshqalar [4:45].

Bog'lovchilar gaplar orasidagi mantiqiy munosabatni bildiradi va matnni birlashtiradi.

Ko'makchilar: bilan, uchun, haqida, sari va hokazo [4:47]. Ko'makchilar so'z birikmalarida grammatik bog'lovchi vazifasini bajaradi.

Yuklamalar: -ku, -da, -chi, -mi va boshqa qo'shimchalar [5:103].

Yuklamalar ma'no, urg'u va ohang orqali nutqni boyitadi. Yordamchi so'zlarni

ilmiy –amaliy anjuman

o'rgatishda ularning semantik va sintaktik vazifalarini o'quvchilarga tushuntirish muhimdir [3: 30].

O'qitish metodlari va texnologiyalari

Yordamchi so'zlarni o'qitishda samarali metodlar:

Taqqoslash metodi: mustaqil va yordamchi so'zlarni farqlash va vazifalarini tahlil qilish [2: 15].

Kontekstual tahlil: matn asosida yordamchi so'zlarni aniqlash va funksiyasini tushuntirish [1: 8].

Muammoli o'qitish: mantiqiy farqni tushuntirish topshiriqlari, masalan lekin va ammo so'zlarining farqi [5: 105].

Interfaol metodlar: klaster, aqliy hujum, Venn diagrammasi kabi vositalar [3: 33]

Integratsion yondashuv: ona tili darsini boshga fanlar bilan bog'lab mashg'ulotlar tashkil etish [4: 50].

Amaliy mashg'ulotlar turlari:

Tahliliy mashg'ulotlar: matndan yordamchi so'zlarni topish va vazifasini izohlash, ma'noni kuzatish [5: 108].

Transformatsion mashqlar: yordamchi so'zlar ishtirokida gaplarni o'zgartirish.

Nutqiy mashqlar: bog'lovchi va ko'makchi so'zlardan foydalanib matn tuzish topshirig'i [3: 36].

Texnologik vositalar bilan ishlash: multimedia, elektron testlar, o'yinlar yordamida bilimlarni mustahkamlash [1: 12].

Yordamchi so'z turkumlarini o'qitish metodologiyasi o'quvchilarda grammatik tafakkur, nutq aniqligi va tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Zamonaviy metodlar interfaol, integrativ va muammoli yondashuvlar yordamchi so'zlarning funksiyasini to'liq tushuntirishga imkon beradi [4: 53].

Grammatikaning tarkibiy qismi bo'lgan morfemika bo'limi so'z turkumlari va ularning tasnifini o'rganadi. So'zlarni turkumlarga ajratish muhokamali jarayondir.

Tilshunosligimizda mustaqil so'z turkumlari, yordamchi so'z turkumlari hamda oraliqdagi so'zlar guruhlariga ajratilgan bo'lib, ularni bunday alohidalashda ma'lum bir jihatlar inobatga olinadi. Xususan so'roqqa javob bo'la olish, bo'la olmaslik, ma'lum gap bo'lagi vazifasini bajarishi yoki bajarmasligi, turlanish, tuslanish xususiyatining bor yo'qligi, funkcionalligi kabilar. Yordamchi so'z turkumlari so'roqqa javob bo'lmaydi, ma'lum gap bo'lagi vazifasida kelmaydi, turlanish va tuslanish xususiyatiga ega emas. Ammo mustaqil so'zlarga qo'shilib gap bo'laklarini shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan, qalam bilan yozdi. Maktabda morfologiyani o'qitishning ham ilmiy, ham amaliy zaruriyati bir. Uning ilmiy zaruriyati shundaki keyingi bosqichda o'rganiladigan "sintaksis" bo'limi bevosita morfologiya bilan bog'langan[5: 174].

Maktablarda o'quvchilarga yordamchi so'z turkumini tushuntirish, mavzu haqida ularda tushuncha hosil qilish uchun turli xil metodlardan foydalangan afzal. Negaki, faqat grammatik qoidani berish o'quvchilar uchun zerikarli bo'lishi mumkin. Qulay metoddan foydalanish esa dars samaradorligiga xizmat qiladi. Yordamchi so'z turkumlarini o'rganishda quyidagi bilim, ko'nikma va malakalar o'quvchi ongiga singdirilishi lozim:

- har bir yordamchi so'zning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish;
- yordamchi so'zlarning bir-biridan va mustaqil so'zlardan farqini ajrata bilish;
- ularni og'zaki va yozma nutqda to'g'ri uslubiy jihatdan o'rinli qo'llay olish[3:133] Asosan so'zlarni turkumlarga ajratishda klaster metodi orqali tushuntirilgan afzal.

Ulardan chiqqan tarmoqlar turkumlarning yana tarkibiy qismlari haqida ma'lumot beradi. Bunday klasterdan foydalanish yodda qolishni osonlashtiradi,

turkum va uning tarkibiy qismlari haqida kengroq tasavvur uyg'otadi. Yordamchi so'zlarning o'ziga alohida to'xtaladigan bo'lsak, bog'lovchi, ko'makchi va yuklamaning bir-biriga mos o'xshamaydigan holatlari mavjud. Bu qoidani Venn-diagrammasi bilan o'rgatish ancha qulay fikrimizcha. Bu diagrammadan foydalanishni quyidagicha izohlash mumkin: bilan so'zi ba'zi o'rinlarda bog'lovchi, ba'zi o'rinlarda ko'makchi vazifasida keladi. Agar so'zlar teng munosabatda bo'lsa bog'lovchi bo'ladi, ko'makchi esa tobelantirib bog'laydi. Qish bilan bahor. Avtobus bilan keldi.

Bog'lovchi bo'lganida bilan "va" so'ziga erkin almashina oladi. Ko'makchi vazifasida kelsa bu almashtirishni amalga oshira olmaymiz. Ammo bu qonun doim ham o'zini oqlamaydi. Fe'l kesimlarni bog'lagan "va" bog'lovchisining o'rniga bilan bog'lovchisini qo'yib bo'lmaydi. Masalan, "Lola xatni o'qidi va o'yga toldi", gapida xatni o'qidi bilan o'yga toldi,- deyish g'alizlikni yuzaga keltiradi. Yuklama va bog'lovchi munosabati na...na, -u, -yu, -da kabi shakllarda namoyon bo'ladi. Na takror holda ishlatilib, kesimi ham bo'lishsiz bo'lsa yuklama hisoblanadi: Na ko'kning fonari o'chmasdan, Na yulduzi sayr etib ko'chmasdan. Bog'lovchi vazifasida kelganda esa, fe'l bo'lishli shaklda keladi. Na o'qidi, na yozdi. Oldin na-na yordamchisi teng bog'lovchining bir turi hisoblangan, Tilshunos G', Abdurahmonov esa uni inkor bog'lovchisi deb atash bilan birga, yuklamalik xususiyatiga ham egaligini ko'rsatgan[2: 279].

Umuman olganda yordamchi so'z turkumlari mavzusini o'quvchilarga yetkazib berishda bundan tashqari zanjir, zinama-zina, zamonaviy texnologiyalardan slayd tagdimoti, charxpalak metodlaridan foydalansa ham maqsadga erishish mumkin.

Bugungi kun nuqtayi nazaridan yondashsak, pedagogika sohasida ham texnologiyalar o'rni beqiyos. Turli ma'lumotlar qurshovidagi o'quvchiga kerakli axborotlarni oson va tushunarli qilib yetkazish pedagoglarning muhim vazifasiga aylandi. Shuni inobatga olgan holda har bir fan, har bir mavzu

o'zining o'qitilish usuliga ega. Jumladan, "Yordamchi so'z turkumlari" mavzusi ham.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. -Toshkent: "Universitet", 2006.
2. Sayfullayeva R. Hozirgi o'zbek adabiy tili. -Toshkent, 2009.
3. To'xliyev B. Ona tili o'qitish metodikasi, Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. -Toshkent, 2006.
4. Yuldasheva D. O'zbrk tilini o' gitish metodikasi. - Buxoro: "Durdona", 2021.
5. G'ulomov A. Ona tili o gitish metodikasi. - Toshkent, 2012.